

SBORNÍK

ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI ZEMĚPISNÉ

ROČNÍK 1977 • ČÍSLO 4 • SVAZEK 82

I. P. GERASIMOV, MOSKVA

60 LET VELKÉ ŘÍJNOVÉ SOCIALISTICKÉ REVOLUCE A ROZVOJ SOVĚTSKÉ GEOGRAFICKÉ VĚDY

7. listopadu uplyne 60 let od vítězné Velké říjnové socialistické revoluce. Znamená to, že 60 let na Zemi existuje a rozvíjí se první a plánovitě vedení hospodářství. Vědecká analýza rozvoje naší země ve všech oblastech života — ekonomiky i kultury, politiky i vědy, státní i sociální výstavby a vlivu tohoto rozvoje na veškerou historii lidstva byla uvedena v usnesení ÚV KSSS z 31. ledna 1977 „O 60. výročí Velké říjnové socialistické revoluce“.¹

Vítězství Října bylo, jak se praví v tomto usnesení, „hlavní událostí XX. století, která od základu změnila cestu rozvoje všeho lidstva“. Vítězná proletářská revoluce, jakožto zákonitý důsledek společenského rozvoje, smetla se zemského povrchu naší vlasti buržoazně-velkostatkářské zřízení a položila základy nové socialistické společnosti.

KSSS, strana vědeckého komunismu, přikládala a stále přikládá mimořádný význam rozvoji vědy, opírá se o ni při rozvoji ekonomiky a kultury, a napomáhá všemi prostředky jejímu všestrannému rozvoji. Sovětská věda hrála a hraje velikou úlohu ve všech etapách rozvoje SSSR. Teoretické a užité výsledky výzkumů vědců naší vlasti napomáhaly řešení nejvážnějších národohospodářských problémů, které vznikaly na cestě socialistického rozvoje. Vývoj sovětské vědy je neoddělitelný od života lidu a analýza jejích výsledků je neoddělitelně spjata s analýzou porevoluční historie naší země.

Všechny zkušenosti Sovětského svazu ukazují, že socialismus vytváří neomezené možnosti rozvoje vědy a staví ji přitom do služeb lidu. Strana a vláda vždy přikládaly vědě velký význam, poskytovaly jí všemožnou podporu, snažily se o využití výsledků vědy ve všech oblastech života. Již v roce 1918, učinil V. I. Lenin ve svém vynikajícím „Konceptu plánu vědecko-technických prací“ středem pozornosti Akademie věd studium výrobních sil země, zásady jejich racionálního rozmístění a využívání a rozpracování problémů spojených s rychlým rozvojem průmyslu.

Sovětští vědci učinili velký přínos industrializaci země, socialistickému přetváření zemědělství a uskutečňování pětiletých plánů výstavby socialismu. Obětavou prací napomáhali vítězství sovětského lidu ve Velké vlastenecké válce a znovuvybudování a dalšímu rozvoji národního hospodářství. Vysoká úroveň výzkumů v různých vědních oborech vytvořila základnu úspěšného řešení nejzá-

¹) „Kommunist“, 1977, č. 2.

važnějších vědecko-technických problémů. Při řešení nejzávažnějších národohospodářských problémů poskytla závažný přínos i sovětská geografie.

Sovětské geografické vědě se dostalo dědictví od předrevoluční ruské geografie nejen v podobě množství různých informací o přírodě, hospodářství a obyvatelstvu země a v celém světě, ale též v podobě systému pokrokových vědeckých tradic a koncepcí. Mnohé z nich se staly klasickými. Jsou to např. myšlenky velkého ruského encyklopedisty, otce našich věd o Zemi, M. V. L o m o n o s o v a, který vedl práce v geografické sekci Ruské akademie věd; geniálního přírodovědce V. V. Dokučajeva, jenž vypracoval nauku o přírodních zónách, a to stanoviska hlavního směru rozvoje vědecké teorie fyzické geografie; tvůrce nauky o naší zemi, P. P. S e m j o n o v a — T a n - Š a n s k é h o; vynikajícího předchůdce konstruktivní geografie A. J. V o j e j k o v a; geografa širokého profilu a etnografa D. N. A n u č i n a a ostatních.

Za 60 let své existence rozšířila sovětská geografie mnohonásobně toto vědecké dědictví. Shromáždila další, podrobnou geografickou informaci, rozvinula progresivní klasické vědní směry a stala se nositelkou nových teoretických koncepcí, rozvíjejících se na základě marxisticko-leninského přístupu a v nerozlučném sepětí s praxí socialistické výstavby. Jestliže podstatně zevšeobecníme směry rozvoje sovětské geografie za 60 let, můžeme určit tyto hlavní proudy v rozvoji vědeckých výzkumů, směřující k řešení nejzávažnějších úkolů stojících před sovětskou geografickou vědou:

- studium přírodních podmínek, odhalování a efektivního získávání přírodních zdrojů;
- vypracování vědeckých zásad rozmístění společenské výroby, sídlišť, a rozvoje výrobních sil v oblasti hospodářství naší země.

Posudme rozvoj sovětské geografické vědy a její nejdůležitější výsledky během řešení těchto úkolů:

1. *Studium přírodních podmínek, odhalování a osvojování přírodních zdrojů; diferenciacie geografie a rozvoj systému fyzicko-geografických vědeckých disciplín.*

Tyto směry geografických výzkumů se bouřlivě vyvíjely během celého sovětského období. Podnětem k tomu byly prvořadě důležité požadavky vyplývající z potřeby socialistické výstavby, opírající se o všestranné osvojování přírodních zdrojů v naší zemi. K uspokojení těchto požadavků bylo třeba uskutečnit rozsáhlé vědecké práce, zorganizování systému státních geografických služeb, vědecko-výzkumných institucí a výchovu velkého počtu specialistů — geografů.

Za 60 let sovětské vlády byly v SSSR provedeny různé vědecké a vědecko-technické práce. Přední úlohu v nich hrály *geodetické práce a topografická měření*, s širokým využitím leteckého snímkování. Tyto práce umožnily celkové geografické poznání celého území naší země a zabezpečily nutné kartografické podklady pro všechny druhy geografických i jiných výzkumů.

Stejně důležitý význam pro geografické poznání území naší země měl široký rozvoj *hydrometeorologických prací*, který se projevil v rychlém růstu sítě meteorologických stanic, v rozšiřování jejich pozorovacího programu a později i ve využívání nových metod hydrometeorologických výzkumů (aerologických, lokačních, s pomocí sputníků aj.) a strojně početních metod zpracovávání údajů. Rozvětvený systém vědeckých a vědecko-technických organizací hydrometeorologické povahy se rozvíjel nepřetržitě po celou dobu 60 let a zabezpečoval systematické poznávání klimatických a vodních zdrojů, charakteristik katastrů atd.

Zvláště důležitý význam měly v rozvoji geografického poznání území naší země obsáhlé práce o složení půd a lesů, spojené se socialistickou rekonstrukcí zemědělství a rozvojem lesního hospodářství, které spočívaly na detailním provedení půdních, geobotanických a jiných prací, uskutečňovaných v terénu. K jejich provedení byly u nás vytvořeny zvláštní vědecko-technické organizace, z nichž měřené na stanovení půdních, krmných, lesních a jiných zdrojů. Konečně byly uskutečněny rovněž rozsáhlé práce zaměřené na poznání užiték fauny a zdrojů ryb, spočívající na zoogeografických výzkumech.

Pro rozvoj sovětské geografie měly mimořádný význam rovněž komplexní regionální výzkumy, které umožnily spojení mezi poznáním přírodních podmínek dosud nevyužívaných území, zjištěním jejich přírodních zásob a plánem národohospodářského využití. Tento typ vědeckých, ve své podstatě geografických prací, prováděných formou četných komplexních expedic, se jak známo stal typickým pro sovětskou geografii. Jako příklad je možné uvést několikaleté komplexní expedice (jakutská, koľská, kavkazská, pamirská, kazchstanská, na Dálný východ, Středoasijská a mnohé jiné), uskutečněné Radou pro studium výrobních sil, která sjednotila úsilí vědeckých ústavů a sehrála důležitou úlohu při poznávání přírodních zásob naší země a vědeckém rozpracování komplexního využívání nových území.

Široký rozmach vědeckých prací a jejich využití v praxi při studiu a odhalování přírodních zásob, jímž se vyznačuje sovětské období, se současně stal motivačním podnětem rychlého rozvoje geografických věd. Vědecké práce úzce spjaté s praxí jednak vyzdvihly vážné vědecko-teoretické otázky a otázky o metodice výzkumů, jednak zásobovaly vědu nevyčerpatelným a stále vzrůstajícím množstvím různorodých informací. Přitom zmíněná specializace vědecko-technických prací (kartograficko-geografických, hydrometeorologických aj.) vytvořila sovětské geografii předpoklady růstu diferenciaci vědecko-technických a metodických výzkumů; jinými slovy, dala podnět k rozvoji jednotlivých vědních oborů, jež se brzy osamostatnily jako jednotlivé fyzicko-geografické disciplíny.

Na základě vědeckých výzkumů úzce spojených s praxí, se všechny fyzicko-geografické vědecké disciplíny v SSSR neobyčejně rychle rozvinuly, což se projeвило v rozvoji vědeckých teorií a ve vytváření nových přístupů a metod výzkumů. Např. v oblasti *klimatologie* byly v SSSR úspěšně rozvinuty teoretické základy prognózování a typizace klimatických jevů na základě dynamické meteorologie a komplexní klimatografie; rovněž se zformovaly progresivní směry k poznání rovnováhy mezi radiační energií a oběhem vláh a jejich úlohy při tvorbě podnebí. V oblasti *hydrologie* byly vypracovány teorie vodní rovnováhy, vztahy jednotlivých komponentů (povrchové, spodní a podzemní vody) a metod jejich přetváření. V oblasti *glaciologie* se rozvinula teorie procesů zaledňování, spočívající na poznání cirkulace tepla a hmoty v ledovcích různého typu. V oblasti *geomorfologie* byla stanovena dynamická podstata mnohých exogenních procesů (eroze, deflace, abraze, a na základě všeobecné teorie vzájemného působení vnějších a vnitřních sil a poznání posledních pohybů zemské kůry se rozvinuly progresivní morfostrukturní směry. V oblasti *geografie půd* byly poznány mnohé nové půdní typy typické pro oblasti tajgy, pouště a horských oblastí. Byly vypracovány nové přístupy (např. fyzické a biogeochemické) při klasifikaci půd a poznána dynamika půdotvorných procesů v souvislosti s výměnou látek v přírodě. V oblasti *biogeografie* měl velký význam úspěšný rozvoj dalšího poznání souvislosti flóry, fauny a biocenózy při studiu rostlinných a živočišných společenství, které bylo v posledních letech obohaceno

o analýzu trofických souvislostí a o objevení kvantových zákonitostí při tvorbě biomasy v různých podmínkách prostředí.

Rozvoj dílčích fyzicko-geografických věd napomohl celkovému rozvinutí geografických poznatků a přeměně nejdůležitějších oborů sovětské fyzické geografie ve vědy, odhalující základní zákonitosti současné dynamiky a vývoje přírodních jevů a procesů. Proto se výsledky dosažené v těchto disciplínách stávaly čím dál více takovými zásadními prvky, z nichž začala vznikat všeobecná teorie fyzické geografie. Formování této všeobecné teorie bylo současně doprovázeno hlubokou a vzrůstající diferenciací fyzicko-geografických disciplín, která soustředila pozornost specialistů na hluboké studium jednotlivých složek přírodního geografického prostředí. To vše přispělo k podstatnému rozvoji všeobecné teorie.

V sovětské geografii proběhlo současně s rozvojem jednotlivých fyzicko-geografických disciplín rovněž upevnění těch vědeckých směrů, které si kladly za cíl jak syntetické zjišťování společných objektů fyzické geografie, tak i upevňování těsného spojení mezi jejími jednotlivými disciplínami. Především z tohoto hlediska je třeba posuzovat obsah nejdůležitějších syntetických směrů v sovětské fyzické geografii, jako jsou tzv. vědy o krajině, nebo teorie nauky o přírodních zónách, rajónech a komplexech (krajínách).

Kořeny vědy o krajině sahají k základním vědeckým idejím velkého ruského vědce V. V. D o k u č a j e v a. Dalšího rozvoje se jim dostalo v pracích sovětského geografa L. S. B e r g a, s jehož jménem se u nás spojuje historie sovětské vědy o krajině.

Výchozí teoretická doktrína tohoto vědeckého směru je jasná a nemůže o ní být sporu. Tkví v potvrzení reálného (objektivního) bytí v přírodním prostředí, v určitých komplexech, nebo v součtu vzájemně podmíněných prvků přírodního prostředí (t.j. klimatických podmínek reliéfu, typů půd a rostlinstva a složení fauny), kteréžto prvky musí být základním objektem syntetických (komplexních) fyzicko-geografických výzkumů. Bylo doporučeno takové zákonité komplexy nebo jejich souhrny nazývat přírodními zónami, oblastmi a komplexy (krajínami) a stanovovat jejich různé taxonomické kategorie a jejich hierarchii. Je zcela neoddiskutovatelný nezávažnější teoretický a praktický význam přístupu k přírodnímu prostředí z pozic věd o krajině. Směřuje k odhalení vnitřní struktury velice složitých a různorodých místních zvláštností podnebí, reliéfu, půd, rostlinstva a živočišstva, které jsou typické té nebo jiné, velké nebo malé části zemského povrchu.

Současně s vědami o krajině a rovněž při hledání společného objektu a nových teoretických cest fyzické geografie se rozvíjela nauka o „fyzicko-geografické sféře“, spojená se jménem akademika A. A. G r i g o r j e v a. Vývody této nauky jsou rovněž obsaženy v představách o genetické celistvosti přírodního prostředí, podmíněné nepřetržitou výměnou energie a hmoty mezi jeho hlavními prvky. Závěry této celkové koncepce se rovněž staly jádrem vědeckých prací A. A. G r i g o r j e v a o „fyzicko-geografickém obalu“ jakožto zvláštní sféře Země, jež se vytváří vzájemným působením litosféry, hydrosféry a atmosféry a rovněž „biosféry“. Současně s vědou o krajině a rovněž při hledání společného objektu a nových teoretických cest fyzické geografie se rozvíjela nauka o fyzicko-geografickém obalu, se jménem vynikajícího sovětského geografa akademika A. A. G r i g o r j e v a. Vývody této nauky jsou rovněž obsaženy v představách o genetické jednotě přírodního prostředí, podmíněné nepřetržitou výměnou energie a hmoty mezi jeho jednotlivými prvky. Tato stránka zmíněné celkové koncepce se rovněž stala jádrem vědeckých prací A. A. G r i g o r j e v a o „fy-

zicko-geografickém obalu“ jakožto zvláštní zemské sféře, která se vytváří vzájemným působením litosféry, hydrosféry a atmosféry a rovněž „biosféry“, v pojetí V. I. Vernadského. Vědecké práce A. A. Grigorjeva dokázaly, že základy geografické různorodosti geneticky jednotného přírodního prostředí („fyzicko-geografického obalu“) tkví především v diferenci množství tepla a vláh, jichž se dostává zemskému povrchu. Další rozvoj těchto vědeckých teorií, probíhající na základě využití bilančních metod a geografických přístupů vedl k objasnění energetické podstaty základních procesů, jež celkově probíhají v přírodě a jejich částech (krajínách). Tento rozvoj vedl k poznání zmíněných základních procesů nikoliv z vnějšího, popisně morfologického hlediska, nýbrž z hlediska dynamiky a struktury prostředí a sil, které je uvádějí do pohybu.

2. Rozmístování společenské výroby, osídlení, a rozvoj výrobních sil v oblastech. Formování sovětské ekonomické geografie.

Vědecké zpracování otázek teritoriálního rozmístování společenské výroby, obyvatelstva, dále rozvoje měst, vesnických sídlišť, a výrobních sil v oblastech, vždy příslušelo sféře sociálně-ekonomických věd. Obrovský praktický význam této problematiky je v podmínkách plánovaného socialistického hospodářství očividný. Rozhodující vliv marxistické politické ekonomie na rozvoj sovětských vědeckých prací v oblasti ekonomické geografie se stal zákonitý. Již nejjednodušší srovnávací analýza ekonomicko-geografických prací z různých epoch zřetelně ukazuje na stále rostoucí prohlubování a originalnost vědeckých prací a metodik používaných v příslušných sovětských výzkumech, jež vycházely z využívání a zevšeobecnování neustále rostoucích zkušeností daných sociálně ekonomickým rozvojem země a rozmístováním jejich výrobních sil.

Již první vědecké práce využitě v praxi, týkající se ekonomicko-geografických problémů a spojené s plánem GOELRO a jmény vynikajících sovětských inženýrů a ekonomů J. M. Křížanovského, J. G. Alexandrova a dalších, položily základ novému směru ve světové ekonomické a geografické vědě, především při rozpracování vědeckých základů ekonomické rajonizace a rozvoje územně-výrobních komplexů, obsahujících velké energetické, průmyslové a jiné oporné uzly. V pozdější sovětské vědecké literatuře vyniká dílo největšího sovětského ekonomického geografa N. N. Baranského, jehož práce byly věnovány četným všeobecným i metodickým otázkám ekonomické geografie, především pak zdůvodnění a rozvoji tzv. rajonizace. Závažným přínosem byly rovněž práce N. N. Kološovského, které byly plodným přínosem v oboru využití všeobecně ekonomických a technických syntéz a hlavně pak ekonomicko-geografických vědeckých přístupů k problémům celkové ekonomické rajonizace naší země, dále při vytváření územně-výrobních komplexů, a při tvorbě ostatních teritoriálních hledisek na rozvoj výrobních sil. V době sovětské vlády vyrostla v naší zemi na teritoriálních výzkumech a praktických pracích věnovaných otázkám geografického rozmístování výroby plejáda velkých ekonomických geografů, kteří úspěšně pracují v mnohých vědeckých ústavech i v plánovacích organizacích.

V poslední době probíhá v naší zemi veliký rozmach ekonomických a geografických výzkumů a zřetelně vzrůstá jejich diferenciacce a specializace. Proto společně s prohlubováním vědeckých výzkumů v oboru geografie průmyslu, zemědělství a dopravy, probíhá rychlý rozvoj výzkumů na úseku geografie měst a obcí a rovněž geografie obyvatelstva. Kromě toho si však geografové jasně uvědomují nutnost obsáhlých prací o metodice plánování rajonů a měst.

3. Sovětská geografická literatura a kartografie.

Spolu s všestranným využíváním výsledků geografických výzkumů v praxi rozvíjejícího se socialistického národního hospodářství, plnila sovětská geografie úspěšně rovněž kulturní a osvětové funkce. Těmto cílům sloužila rozsáhlá vědecká a vědecko-populární a učebnicová geografická literatura a různá kartografická díla (atlasy, vědecké tematické a učební mapy).

Sovětská geografie dosáhla v této oblasti velkých výsledků a zásluh. Vždyť, vzpomeňme si, že v předrevolučních dobách byla jedním ze základních pramenů geografických poznatků týkajících se vlastní země pouze jediná série knih s názvem „Rusko“, vydaná v redakci P. P. Semjonova — Tan-Šauského. K poznání světa za hranicemi musely tuto úlohu sehrát povětšinou překlady ze zahraniční literatury.

Během uplynulých 60 let se situace v geografické literatuře v naší zemi zásadně změnila. Kromě obrovské vědecké a informační literatury o jednotlivých svazových republikách, oblastech, krajích a městech byly v těchto letech vydány a připraveny četné série geografických knih, věnovaných naší zemi celkově. Tyto publikace byly sestavovány podle přijatých jednotných programů.

Mezi geografickými tituly je možné nalézt série fyzicko a ekonomickogeografických knih o velkých přírodních a ekonomických rajónech SSSR, jež byly vydány ještě v předválečné době; sérii knih od sovětských autorů informujících o cizích zemích; mnoho překladové geografické literatury o různých zemích a světadílech; obširnou vědeckou vzdělávací literaturu o naší zemi a cizích zemích; řadu vědeckých monografií „Přírodní podmínky a přírodní zásoby v SSSR“, kterou sestavil Geografický ústav AV SSSR, řadu vědecko-populárních knih „Sovětský svaz“ a mnoho dalších titulů.

Velkým úspěchem sovětské geografie je sestavení a vydání velkých i malých komplexních geografických atlasů, které se skládají ze série všeobecných a tematických map provedených ve stejném měřítku, obsahují všestrannou geografickou informaci o fyzické a ekonomické geografii příslušného území. Sovětská geografie má k dispozici velké množství podobných map a práce na nich neustále vzrůstá. Sem patří vydání Velkého sovětského atlasu světa, Mořský atlas, komplexní atlasy většiny svazových republik a mnohé geografické atlasy pro potřebu výuky. Tato vydání měla vždy velký vědecký a vědecko-informační význam.

Společně s atlasy různého obsahu a určení byly v SSSR sestaveny a vydány mnohé všeobecně geografické a tematické mapy pro vědecké účely i pro výuku o celém území SSSR, nebo jeho částech (např. geografické, geomorfologické, půdní, botanické aj.).

Na sestavování a vydávání kartografických děl byla vynaložena společná práce velkého kolektivu geografů a kartografů, která tkvěla nejen v zobecnění obsáhlé vědecké informace, ale i ve vypracování nových metod a způsobů jejího kartografického zobrazení.

Současná geografie a vědecko-technická revoluce; nové konstruktivní směry v geografické vědě.

Sovětská geografická věda se neochvějně rozvíjela během celých 60 let. Toto období je nejen charakterizováno celkovým pokrokem geografické vědy, ale i určitými změnami geografických úkolů, které vyvstávaly před sovětskými geografy. Rovněž se měnily cíle a metody vědeckých prací. Podstatu těchto změn

tvorila a tvoří změna požadavků na vědu, které jednak klade neustále se rozvíjející národní hospodářství a kultura naší země, jednak těsná návaznost vědních směrů, nebo vlastní logika rozvoje vědy samé.

Současné změny, které probíhají ve světové geografické vědě probíhají ve významném období. Lidstvo vstoupilo na práh nové éry své existence. Tato éra je jak známo předznamenána radikálními sociálními změnami v životě lidstva a národů a vědecko-technickou revolucí, jež se dotýká jejich denního života. Proto ve všech sférách života roste nevidaným způsobem význam vědeckých poznatků a jejich využívání. Z toho plyne i mimořádný růst požadavků na vědu. V mnohých případech mají tyto požadavky kvalitativně jiný charakter a v souvislosti s tím opět vznikají silné podněty k hlubokým přeměnám ve vědě samotné. To vše má samozřejmě bezprostřední vztah i ke geografickým vědám a přináší podstatné změny jejich současného stavu.

Hlavní úlohu v těchto změnách hrají nové požadavky na geografické vědy, vyvolané nástupem nové sociálně-ekonomické etapy v rozvoji lidské společnosti a jejich vztahů k životnímu prostředí. Dřívější podobné vztahy se vyvíjely na základě *živelně-spotřebitelských* vztahů člověka k přírodě. V nadcházející éře své existence však člověk od základu mění tyto vztahy a je možné je označit jako *konstruktivně-přetvářející*. Ve vypracování základní vědecké teorie, nutné pro racionální praktickou činnost lidí (již za těchto nových vztahů) musí důležitou roli sehrát soudobá geografická věda a nové, konstruktivní přístupy k ní. Podstata těchto přístupů tkví v hlubokém a usilovném rozpracovávání problémů spojených s přetvářením přírody, které směřují k co nejefektivnějšímu využívání zdrojů, k vědeckému prognózování změn v přírodních podmínkách, vyvolávaných hospodářskou činností společnosti, k řešení ekologicko-geografických otázek dalšího rozvoje územně-výrobních komplexů, měst a obcí.

Celý dosavadní průběh rozvoje geografické vědy dává předpoklady k její další plodné práci právě v těchto nových směrech výzkumu. Má ve své zásobě obrovské vědecké informace o přírodních podmínkách, zdrojích, a jejich hospodářském využívání. Při rozpracování zmíněného směru se geografie opírá o systém svých podoborů a souvisejících vědních disciplín, které zkoumají zákonitosti změn jednotlivých prvků přírodního prostředí (např. podnebí, vodstva, půd, rostlinného krytu, živočišstva), rozvoje různých odvětví hospodářství a obyvatelstva. Geografická věda má takový syntetizující přístup k přírodním a společenským jevům, který je zvláště nutný pro vědecké zpracování nových úkolů.

Vědecké výzkumy pojednávaných směrů jsou zvláště aktuální pro naši zemi a pro sovětskou geografii vůbec. Vytváření materiálně-technické základny komunistické společnosti znamená z jedné strany plánovité přetváření přírodního prostředí a národního hospodářství, zabezpečování úplného přemáhání negativního vlivu živelných přírodních sil, nejracionálnější rozvoj a rozmístění výrobních sil a zlepšení životních podmínek lidí. Z druhé strany je shora uvedená koncepce těsného spojení a vzájemného působení prvků přírodního geografického prostředí teoretickou osnovou konstruktivních přístupů sovětské geografie k řešení jejich dalších úkolů. Podstata této koncepce tkví v tom, že působení různých technických prostředků na kterýkoli z prvků prostředí vyvolává řetězové změny v každém z těchto prvků a má vliv na podmínky jejich hospodářského využití. Avšak přítomnost přírodně-geografických struktur, určitých „oporných mechanismů“ ve složitých a dynamických systémech, které kontrolují uvnitř (přímé a zpětné) vazby mezi různými přírodními prvky (např. tepelného režimu zemského povrchu, rovnováhy vody na určitém teritoriu, biologické produktivnosti krajín atd.) dává možnost za prvé řídit do určité míry vnitřní vazby a tím pů-

sobit na jisté změny příslušných jiných prvků (podnebí, vodstva, půd, rostlinstva atd.) a za druhé — sestavovat o nich prognózy.

Zejména tento přístup ke studiu našeho přírodního prostředí dává možnost jej považovat za konstruktivní. Avšak nelze opomíjet obtíže, které stojí v cestě takovému novým, konstruktivním přístupům geografie. Jsou obsaženy především v nutnosti přechodu od obvyklých kvalitativních a popisných geografických charakteristik ke kvantifikačním postupům, které mají podstatně přesnější a konkrétnější technický a ekonomický obsah. K získání takových charakteristik je třeba využívat nový způsob výzkumů a výpočtů, k němuž dávají předpoklady moderní matematické, fyzikální, chemické a biologické přístupy. Kromě toho je nutno rozvíjet řadu nových teoretických a metodických směrů, které do značné míry sblíží (takřka spojí) geografické přístupy ke studovaným jevům s jevy fyzikálními, chemickými, biologickými a ekonomickými. Jinými slovy, požaduje se nejen další rozvoj tradičních směrů, ale i hluboká změna v mnohých tradicích našeho obvyklého geografického myšlení.

XXV. sjezd KSSS, nová ústava SSSR a sovětská geografie.

Jak známo, v předvečer XXV. sjezdu KSSS, jenž se konal v r. 1975, byla v souvislosti s oslavami 250. výročí založení AV SSSR provedena hluboká analýza současného stavu a perspektiv rozvoje sovětské vědy. Generální tajemník ÚV KSSS L. I. Brežněv zdůraznil ve svém vystoupení dne 7. října 1975 na slavnostním zasedání věnovaném tomuto jubileu akademie, že socialismus a věda jsou neoddělitelné a v tom je i jedna z příčin vítězství socialismu. Jak řekl — „Strana očekává od vědeckých pracovníků stále hlubší a smělejší výzkumy nových procesů a jevů, aktivní přínos vědecko-technickému pokroku, odpovědná doporučení o nejlepší způsobu řešení vznikajících problémů, v zájmu upevnění síly strany, zlepšování života lidu, v zájmu výstavby komunismu“.²

V závěrečné zprávě ÚV KSSS přednesené na sjezdu v kapitole o klíčových problémech rozvoje ekonomiky v současné etapě, znovu podtrhl generální tajemník ÚV KSSS L. I. Brežněv, že prvořadým úkolem ekonomického rozvoje naší země zůstává urychlení vědecko-technického pokroku a že: „Pouze v podmínkách socialismu dostává vědecko-technická revoluce správný směr, odpovídající zájmům člověka a společnosti. Pouze na základě urychleného rozvoje vědy a techniky mohou být řešeny konečné úkoly sociální revoluce a vybudována komunistická společnost“.³

Vysoce důležitý význam má pro sovětskou geografickou vědu směrnice L. I. Brežněva, že „Ze zřetele sovětských vědců se nesmí ztratit zostrující se v poslední době problémy životního prostředí a obyvatelstva. Zlepšování socialistického využívání přírody a vypracování efektivní demografické politiky je důležitým úkolem celého komplexu přírodních a společenských věd“.⁴

V programovém dokumentu „Základní směry rozvoje národního hospodářství SSSR na léta 1976—1980“ přijatém XXV. sjezdem KSSS, se uděluje obrovský význam rozvoji vědy a současně se kladou vysoké požadavky na práci vědeckých institucí. Péče o vědecko-technický pokrok, o vědecké zdůvodnění a zorganizování nových výzkumů prochází všemi sjezdovými usneseními. Věda se připomíná ve všech kapitolách „Základních směrů“, t. j. o rozvoji průmyslu

²) L. I. Brežněv: *Hrdost vlastenecké vědy*. Moskva, Politizdat, 1975, str. 10.

³) a ⁴) XXV. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu, stenografická zpráva, sv. I., Moskva, Politizdat, 1976.

zemědělské výroby, lesního hospodářství, o ochraně životního prostředí, racionálním využívání a reprodukci přírodních zdrojů, o dalším zdokonalování rozmístování výrobních sil a rozvoji hospodářství svazových republik atd. Přitom se nezapomíná na rozvoj základního i užitého výzkumu a urychlení zavádění jejich výsledků do praxe, na posilování spojení vědy s praxí, na provádění jednotné technické politiky ve všech odvětvích národního hospodářství, na zavádění pokrokové techniky a technologie, které zabezpečuje nejen zvyšování kvality výroby a produktivitu práce, ale i zlepšení pracovních podmínek, úspory a racionální využívání přírodních zásob a ochranu životního prostředí.

Usnesení XXV. sjezdu KSSS staví nové, důležité úkoly, které přísluší řešit sovětským geografům, pracujícím převážně v různých geografických institucích Akademie věd SSSR a akademiích věd svazových republik.

V souvislosti s rostoucí odpovědností za rozpracování základních vědeckých problémů musí geografové vybírat při svých základních výzkumech hlavní směry a soustředit na ně svoji pozornost, síly a prostředky. Mezi tyto úkoly, které stojí před geografii je třeba zařadit tři hlavní směry vědecko-výzkumných prací.⁵

1. *Všemožné využívání výsledků současné vědecko-technické revoluce k dalšímu rozvoji výrobních sil.* Tento směr souvisí především s účastí geografů při rozpracování velkých komplexních sociálně-ekonomických programů a konstruktivně přetvářejících problémů. Geografové musí zvýšit efektivnost využívání integračního potenciálu své vědy, posílení kontaktů s plánovacími a projekčními organizacemi.

2. *Problém efektivního zdokonalování státního plánu.* Jde o aktivizaci účasti geografů při vypracování vědeckých přístupů k racionálnímu využívání přírodních a pracovních zdrojů, k plánovitému rozvoji teritoriální organizace národního hospodářství; jde o účast geografů při rozpracování komplexního programu vědecko-technického pokroku a o zvýšení opodstatněnosti prognóz sociálně-ekonomických procesů. Jako aktuální úloha geografie se ukazuje potřeba zvýšené péče o výzkumy odhalující zákonitosti a prognózování teritoriálních aspektů sociálně-ekonomických následků osvojování oblastí s různými geografickými podmínkami, nových jevů v rozvoji urbanizace, rekreace a jiných procesů.

3. *Problém ochrany a zlepšování životního prostředí jakožto součást širší, interdisciplinární problematiky vzájemného působení společnosti a přírody.* Tento problém, který obsahuje hlubší studium vlastností přírody, která nás obklopuje a jejích reakcí na antropogenní působení, zaměřený na optimalizaci vzájemného působení společnosti a přírody, se musí stát hlavním směrem základních prací v geografické vědě.

Sovětská geografická věda, která se účastní řešení těchto úkolů, tvoří závažný podíl dalšího upevňování přátelství a spolupráce socialistických zemí, upevňování spolupráce s rozvojovými zeměmi, které se nedávno osvobodily z koloniální závislosti, a rozvoje vztahů na poli vědy a kultury s kapitalistickými státy. Práce sovětských vědců věnované geografii cizích zemí, organizování společných výzkumů se zahraničními geografy jak v socialistických, tak i v kapitalistických zemích napomáhají sblížení národů a odpovídají zásadám proletářského internacionalismu.

Vážnou událostí v životě sovětské geografie byl XXIII. mezinárodní geogra-

⁵⁾ Viz I. P. Gerasimov, V. S. Preobraženskij: Hlavní úkoly sovětské geografie ve světle usnesení XXV. sjezdu KSSS „Zprávy AV SSSR, Geografická série“, 1976, č. 4.

fický kongres, který se konal v naší zemi v červenci — srpnu 1976. Jak je známo, tento kongres se poprvé uskutečnil v socialistické zemi a probíhal pod heslem „Geografie a vědecko-technická revoluce“. Kongres ukázal na podstatu rychle probíhající přestavby systému geografických věd za podmínek současné vědecko-technické revoluce, na vzrůstající úlohu a nový obsah sociální funkce geografické vědy při řešení problémů ochrany životního prostředí, na optimalizaci využívání přírodních zdrojů, zdokonalování teritoriální organizace výroby i nevyrobné sféry, na zlepšování systému osídlení.

Sovětští geografové přednesli o všech těchto nejzávažnějších tématech na kongresu referáty. Kongres vysoko vyzvedl mezinárodní prestiž sovětské geografické vědy. Napomohla tomu nejen vysoká vědecká úroveň sovětských referátů, jejich zásadní charakter a konstruktivní zaměření, ale i jejich spojení s praxí socialistické výstavby, úloha geografů při řešení národohospodářských úkolů a projev zainteresovanosti na rozvoji geografických výzkumů a využívání jejich výsledků. Současně ukázal kongres na nové směry ve výzkumu, na něž bude účelné sovětským geografům brát zřetel. Kongres upevnil kontakty sovětských vědců s geografy mnohých zemí.

Výsledky našeho pochodu vpřed ke komunismu, jehož rytmus byl za poslední desetiletí obzvláště zřetelný, shrnula nová ústava Svazu sovětských socialistických republik, jejíž přijetí je spojeno s 60. výročím Velké říjnové socialistické revoluce.

V referátu o návrhu nové ústavy, předneseném na plénu ÚV KSSS dne 24. května 1977, uvedl předseda ústavní komise, generální tajemník ÚV KSSS soudruh L. I. Brežněv, že za 40 let od přijetí ústavy v roce 1936, se velké, zásadní změny dotkly všech úseků života naší země. Jestliže se v r. 1936 pouze dovršovalo budování základů socialismu, je nyní v Sovětském svazu vybudována rozvinutá, zralá sovětská společnost. V ekonomice zcela panuje socialistické vlastnictví. Jednotný, mohutný národohospodářský organismus naší země se úspěšně rozvíjí na základě spojení vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistického zřízení.

Díky stírání rozdílů mezi základními sociálními skupinami sovětské společnosti a díky dalšímu sblížení všech národů a národností se v naší zemi vytvořilo nové historické společenství lidí — sovětský lid. Náš stát, vzniklý jako diktatura proletariátu, přerostl ve stát všennárodní.

Článek 26 třetí kapitoly („Sociální rozvoj a kultura“) návrhu ústavy je zvláště věnován sovětské vědě. Praví se v něm, že „v souladu s potřebami společnosti zabezpečuje stát plánovitý rozvoj vědy a přípravu vědeckých kádrů, organizuje využívání výsledků vědeckých výzkumů v národním hospodářství a jiných sférách života“. A v článku 18 druhé kapitoly („Ekonomický systém“) se praví, že „v zájmu tohoto i budoucích pokolení se v SSSR činí opatření nutná k ochraně a vědecky odůvodněnému racionálnímu využívání země a jejího nitra, rostlinného a živočišného světa, opatření k zachování čistoty vzduchu a vody, k zabezpečení reprodukce přírodního bohatství a zlepšování životního prostředí člověka.

Sovětští geografové spatřují v těchto člancích návrhu nové ústavy mohutnou záruku a pevnou půdu pro svou další vědeckou činnost v zájmu svého lidu a vědy.

(Z ruského originálu přeložil Karel Stárek)

Moskva, červen 1977.